

Малишак А.,
здобувач ступеня доктора філософії
Науковий керівник: **Білоус Н.Б.,**
кандидат економічних наук,
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету "Львівська політехніка",
м. Львів, Україна

ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН У ПРАВОВОМУ РЕЖИМІ ВОЄННОГО СТАНУ: БАЛАНС МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА ДЕМОКРАТИЧНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Воєнний стан є особливим правовим режимом, запровадженим з метою забезпечення національної безпеки та відсічі збройній агресії. Його регулювання закріплене в Конституції України, зокрема статтею 64, [1] та в Законі України "Про правовий режим воєнного стану".

Воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень[2]. Цей режим передбачає тимчасове обмеження певних прав і свобод громадян, таких як свобода слова, зібрань і пересування. Зокрема, можуть вводиться комендантська година, заборона на проведення масових заходів, контроль за діяльністю засобів масової інформації. Усі обмеження мають відповідати вимогам пропорційності, тобто бути виправданими за конкретних умов і не перевищувати необхідного рівня.

Стаття 15 Європейської конвенції з прав людини дозволяє державам-учасницям в умовах надзвичайної ситуації, такої як війна чи інша суспільна

небезпека, тимчасово відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією, але лише у межах, які вимагає гострота становища, та за умови дотримання інших міжнародних зобов'язань. Однак певні права залишаються абсолютними і не підлягають обмеженню навіть у таких умовах: це право на життя (крім випадків смерті під час правомірних воєнних дій), заборона катувань, рабства та підневільного стану, а також принцип "немає покарання без закону" [3].

Запровадження воєнного стану створює складні обставини, за яких держава зобов'язана гарантувати національну безпеку, але водночас забезпечувати захист прав і свобод громадян. У цих умовах постають ключові виклики, які потребують особливої уваги.

Свобода слова та доступ до інформації в умовах воєнного стану нерідко обмежуються. Прикладом обмеження свободи слова та доступу до інформації під час воєнного стану є ситуація в Україні після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, коли з метою протидії дезінформації та забезпечення національної безпеки було запроваджено централізований контроль над інформаційним простором. Зокрема, було закрито проросійські медіа, впроваджено єдиний телемарафон новин для уніфікації інформаційних потоків та уникнення хаосу, а також здійснено регулювання контенту в соціальних мережах для видалення фейкової інформації.

Свобода пересування також зазнає суттєвих обмежень через запровадження комендантської години, заборону виїзду з певних територій або обмеження мобільності між регіонами. Це ускладнює забезпечення базових потреб, таких як доступ до продовольства, медикаментів або евакуація населення із зони бойових дій. Обмеження пересування можуть призводити до соціальної ізоляції громадян, особливо у віддалених районах, і ускладнювати доставку гуманітарної допомоги.

Соціально-економічні права громадян також значно страждають під час воєнного стану. Зниження рівня життя через втрату роботи, руйнування підприємств та інфраструктури створює серйозні виклики для економічної стабільності. Медична система стає менш доступною через нестачу ліків, медичного персоналу та руйнування медичних закладів. Освітні послуги також

опиняються під загрозою, оскільки навчальні заклади змушені припиняти роботу або переводити процес у дистанційний формат, що не завжди можливе.

Відсутність чітких процедур і належного контролю за діями влади в умовах воєнного стану може призвести до порушень прав громадян, особливо найбільш уразливих груп населення. Для мінімізації цих викликів необхідно забезпечити прозорість дій державних органів, чітке визначення меж обмежень прав і створення програм підтримки економіки та населення.

Міжнародний досвід захисту прав у надзвичайних умовах.

Запровадження надзвичайного стану є поширеною практикою для багатьох країн, які стикаються з кризами, війнами або терористичними загрозами. У таких умовах держави прагнуть знайти баланс між забезпеченням безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Аналіз досвіду таких країн, як Ізраїль, США і Франція, дозволяє зрозуміти, як різні підходи впливають на захист прав людини.

Ізраїль. Ізраїль має багаторічний досвід функціонування в умовах постійної загрози безпеці, зокрема через конфлікти на Близькому Сході. Особливістю ізраїльської моделі є чітка юридична регламентація дій держави. Обмеження свободи пересування та запровадження комендантських годин. Влада застосовує заходи, які включають обмеження свободи пересування, запровадження комендантських годин і контроль над інформаційними потоками. Наприклад, у вересні 2020 року в Ізраїлі було введено комендантську годину в 40 містах через погіршення епідеміологічної ситуації [4].

Для мінімізації зловживань діють спеціальні судові процедури. Рішення про затримання особи без пред'явлення звинувачень може бути оскаржене в суді, що забезпечує захист прав громадян.

Верховний суд Ізраїлю має повноваження скасовувати рішення уряду, які порушують права громадян. Наприклад, у січні 2024 року суд скасував ключовий компонент спірної судової реформи, проведення якої ініціював уряд країни [5].

США. Після терактів 11 вересня 2001 року США ухвалили Патріотичний акт, який суттєво розширив повноваження державних органів у сфері забезпечення безпеки. Спецслужби отримали можливість контролювати телефонні розмови, електронну пошту, банківські операції та інші аспекти

приватного життя громадян. Збільшилися можливості для затримання осіб, підозрюваних у тероризмі, навіть без пред'явлення формальних звинувачень. Уряд акцентував увагу на створенні централізованої системи моніторингу потенційних загроз [6].

Водночас надзвичайні повноваження уряду викликали критику через загрозу праву на приватність і свободу слова. Важливу роль у захисті громадян відіграє судова система США, яка ретельно контролює дії виконавчої влади та забезпечує юридичний захист від неправомірного втручання.

Франція. Після серії терористичних атак у 2015 році Франція ввела надзвичайний стан, який тривав понад два роки. За цей час були застосовані суворі заходи безпеки. Підвищений контроль поліцією, включаючи проведення обшуків без судових ордерів. Запровадження комендантської години та заборона на масові заходи в певних регіонах. Розширення повноважень спецслужб для моніторингу комунікацій і пересувань громадян [7].

Хоча ці заходи допомогли знизити рівень терористичної активності, вони викликали серйозну критику з боку правозахисних організацій через порушення прав на приватність, свободу слова та свободу зібрань. Франція згодом адаптувала деякі заходи, перетворивши їх на постійні правові інструменти, що викликало дискусії щодо відповідності демократичним стандартам.

Усі три країни демонструють різні підходи до захисту прав громадян в умовах надзвичайного стану. Ізраїль покладається на прозорі юридичні механізми й ефективну судову систему для запобігання порушенням. США активно використовують технології моніторингу, але стикаються з викликами у сфері захисту приватності. Франція впроваджує жорсткі заходи безпеки, які, хоча й ефективні, викликають питання щодо дотримання демократичних принципів.

Забезпечення прав людини в Україні під час агресії РФ є складним завданням, що вимагає комплексного підходу, який поєднує дотримання національного законодавства та міжнародних стандартів. В умовах воєнного стану, запровадженого відповідно до Конституції України та Закону України "Про правовий режим воєнного стану", можливі тимчасові обмеження певних

конституційних прав і свобод громадян. Проте такі обмеження повинні бути чітко визначені, пропорційними та відповідати міжнародним зобов'язанням України.

Україна офіційно повідомила про відступ від деяких зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Це дозволяє державі вводити певні обмеження в умовах воєнного стану, проте такі заходи мають бути необхідними, пропорційними та не суперечити основоположним правам людини.

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини залишаються чинними навіть під час збройних конфліктів. Ці норми передбачають захист цивільного населення, поранених, військовополонених та інших осіб, які не беруть активної участі в бойових діях. Україна, як сторона міжнародних договорів, зобов'язана дотримуватися цих норм і забезпечувати їх виконання на національному рівні.

Для ефективного захисту прав людини в умовах агресії РФ необхідно:

1. **Забезпечити прозорість дій державних органів:** інформування громадян про запроваджені обмеження, їхні підстави та тривалість сприяє підвищенню довіри до влади та запобігає поширенню дезінформації.
2. **Забезпечити доступ до правосуддя:** навіть в умовах воєнного стану громадяни повинні мати можливість оскаржувати неправомірні дії державних органів та захищати свої права в суді.
3. **Залучати міжнародні організації:** співпраця з міжнародними правозахисними організаціями дозволяє отримати додаткову підтримку та забезпечити дотримання міжнародних стандартів прав людини.
4. **Підтримувати діяльність громадянського суспільства:** неурядові організації відіграють ключову роль у моніторингу дотримання прав людини та наданні допомоги постраждалим.
5. **Забезпечити гуманітарну допомогу:** надання необхідної підтримки внутрішньо переміщеним особам, пораненим та іншим постраждалим від конфлікту є критично важливим для захисту їхніх прав.

Забезпечення прав людини в Україні під час агресії РФ є одним із ключових завдань держави, яке потребує комплексного підходу та ефективної координації зусиль усіх зацікавлених сторін. Незважаючи на складні обставини, викликані збройним конфліктом, Україна зобов'язана дотримуватися національного та міжнародного законодавства, щоб захистити своїх громадян та гарантувати їм основоположні права і свободи.

Воєнний стан, введений для забезпечення національної безпеки, передбачає тимчасові обмеження прав громадян. Проте ці обмеження мають бути чітко регламентовані, пропорційними та відповідати вимогам законності. Важливим аспектом є забезпечення правосуддя та прозорості дій державних органів, що сприяє довірі суспільства до влади навіть у кризових умовах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> .

2. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] // Рада Європи. – 1950. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 .

4. Комендантська година в Ізраїлі [Електронний ресурс]// <https://www.rbc.ua/rus/news/izraile-vvodyat-komendantskiy-chas-40-gorodah-1599459984.html?utm> .

5. Реформа Верховного суду Ізраїлю [Електронний ресурс]// <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3807768-verhovnij-sud-izrailu-skasuvav-klucovij-komponent-spirnoi-sudovoi-reformi.html?utm>

6. Антитерористичне законодавство США: висновки для України [Електронний ресурс]// <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/antyterorystychne-zakonodavstvo-ssha-vysnovky-dlya-ukrayiny> .

7. У Франції скасували надзвичайний стан, але посилили законодавство про боротьбу із тероризмом [Електронний ресурс]//<https://tsn.ua/svit/u-franciyi-skasovali-nadzvichayniy-stand-ale-posilili-zakonodavstvo-pro-borotbu-iz-terorizmom-1026315.html>